

However, basing on some of the listed components (burial customs, numismatic finds, and some epigraphic monuments), an attempt was made recently to widen the borders of Olbian state and add to it the North-Western Crimea and Ancient Greek settlements near Odesa at certain chronological stages. Concerning the North-Western Crimea (Panske 1 settlement, Karadzhynske and Chaika hill-forts), it is more logical to connect their rise to the settling activity of other Ionian centres of the north coast of the Black Sea, first of all to Kerkinitis. Finds of epigraphic documents (graffiti) related with Olbians at Panske 1 the author explains by the possible presence of exiled malconents from Olbia at this settlement during the periods of political struggle in the state: from the tyranny overthrow to the win of parties with radical democratic orientation in the post-Zopyrion period.

Raise of Ancient Greek settlements in the area between Tyligul Estuary and Gulf of Odesa in the turn of the 5th and the 4th c. BC probably should be related with the new wave of Ionian epoiikiai at the north coast of the Black Sea for whom there was not enough place within historically set polis borders due to various reasons. Finds of Olbian coins at these settlements and similarity to material and spiritual culture of Olbia evidence that the settlements unconditionally belonged to the sphere of political, economic, and cultural interests of Olbian state and formed a part of its inner market. It is not excluded that these lands were under Olbian administrative and sacral protectorate. Perhaps it was this period when the considered region habitants obtained generalizing name «Mix-hellenes», i.e. expatriates from various Ionian cities, used within the milieu of native Olbians until the time of Olbian Decree in honour of Protogenes where the Mix-hellenes are mentioned.

А.М. Голубєв, І.В. Голубєва

ОДНОЛЕЗОВА ЗБРОЯ З ДОВГИМ КЛИНКОМ КОЧОВИКІВ VII—VIII ст.

Розглядається конструкція, походження та еволюція шаблі кочовиків VII—VIII ст. і статусне значення ефеса.

К л ю ч о в і с л о в а: середньовічні кочовики, шабля, обойма, типологія, хронологія, походження, рангова семантика ефеса.

Механізми та причини заміни європейськими кочовиками дволезової клинкової зброї на од-нолезову, а згодом — шаблю, досі нез'ясовані. Тому заважає відсутність єдиних підходів до виміру та класифікації палахів і шабел за раннього етапу їх побутування, що ускладнює зіставлення подібних зразків зброї з різних регіонів і гальмує з'ясування шляхів розповсюдження інновацій в озброєнні номадів. Спробуємо простежити витоки та еволюцію шаблі, звернувшись до виробів VII—VIII ст. Таке хронологічне обмеження спричинене тим, що найціннішу інформацію дають зразки саме цього періоду.

Серед спеціальних досліджень із вказаної теми відзначимо роботу М.Я. Мерперта, що переважно базується на матеріалі салтовомаяцької та сарматської культур, а також М.В. Гореліка, який опирався на широке коло джерел з території від Китаю до Угорщини. Ці

дослідники висунули дві основні та найбільш аргументовані версії щодо виникнення шаблі. М.Я. Мерперт вбачав її витоки в еволюції пізньосарматського меча (Мерперт 1955, с. 160), натомість М.В. Горелік вважає, що легкі однолезові клинки імперії Хань перетворилися на шаблю в руках аварських воїнів, що прийшли до Європи (Горелік 1995, с. 392—393). Як бачимо, концепції різнобічно демонструють переростання однієї зброї в іншу, але не розкривають механізм такої трансформації.

Як вказувалося, розв'язанню проблеми заважає відсутність сталої термінології, а також єдиної системи вимірів, що виливається в різну інтерпретацію однакових клинків окремими дослідниками. При визначенні клинка як шаблі одні автори брали до уваги виключно характеристики штаби (Корзухіна 1950, с. 80, 82; Плетнева 1967, с. 158; Комар 1999, с. 129), інші переважно робили наголос на способі нанесення удару, його наслідках і характеристиках штаби (Мерперт 1955, с. 152—154; Кирпични-

ков 1966, с. 62), зауважуючи, зокрема, на зміні руків'я залежно від еволюції штаби (Мерперт 1955, с. 150). Не уточнює визначення шаблі й характеристика способу нанесення удару з погляду його прямолінійності — шабля дозволяє поєднати в одному русі обидві його фази (вразити та вилучити) (Соловьев 1985, с. 152). Але достеменно невідомо, чи використовувався в давнину саме прямий удар. Шаблею можна рубати як мечем, а мечем — як шаблею, але в останньому випадку ефективність дії удару буде незначною внаслідок використання зброї не «за призначенням».

Ми скористалися понятійним апаратом, розробленим фахівцями з воєнної історії. Палаш (від угорського *paliós*) — холодна рубальна та кólюча зброя з прямим і довгим (близько 85,0 см) однолезовим клинком з двобічно загостреним кінцем, який винайшли в XVI ст. (Военный... 1986, с. 533). Однак рівноправним є й термін «однолезовий меч». Назва «палаш», хоча й з'явилася пізніше, сповна підходить до певного різновиду однолезових клинків VII—VIII ст., тобто дозволяє використати її у класифікації. Шабля (від угорського *szablya*; *szabni* — різати) — рубальна або рубально-кólюча холодна зброя у вигляді сталевого викривленого клинка з лезом на вигнутому боці, що закінчується вістрям, і ефесом (там само, с. 649).

Таким чином, досліджувану зброю ми поділили на два різновиди: палаші (з прямою штабою) та шаблі (з викривленим клинком). У тому випадку, коли різновид встановити неможливо, використано термін «клинок». Цей же термін задіяний також у контексті опису шаблі чи палаша як синонім цих назв. Формулювання вужчих визначень, на нашу думку, призведе до нівелювання особливостей зброї, які притаманні їй тільки в певному хронологічному діапазоні та етнокультурному середовищі. Стисле визначення шаблі містить всі необхідні її характеристики, але має низку лакун, насамперед не враховує нахил руків'я до леза та його співвідношення з викривленням штаби. Щоб встановити це співвідношення, слід визначити, з яких основних частин і механізмів складається шабля та яке призначення вони мають. Такими в ранній шаблі є:

— полотно (штаба з хвостовиком для руків'я) (рис. 1, 5);

— ефес, до якого входить хрестовина та деталі обкладок руків'я з їхніми елементами: заклепки і наверхшя (рис. 1, 3);

— обойма (рис. 1, 4), розміщена на хвостовику між хрестовиною та штабою (рис. 1, 6, 7).

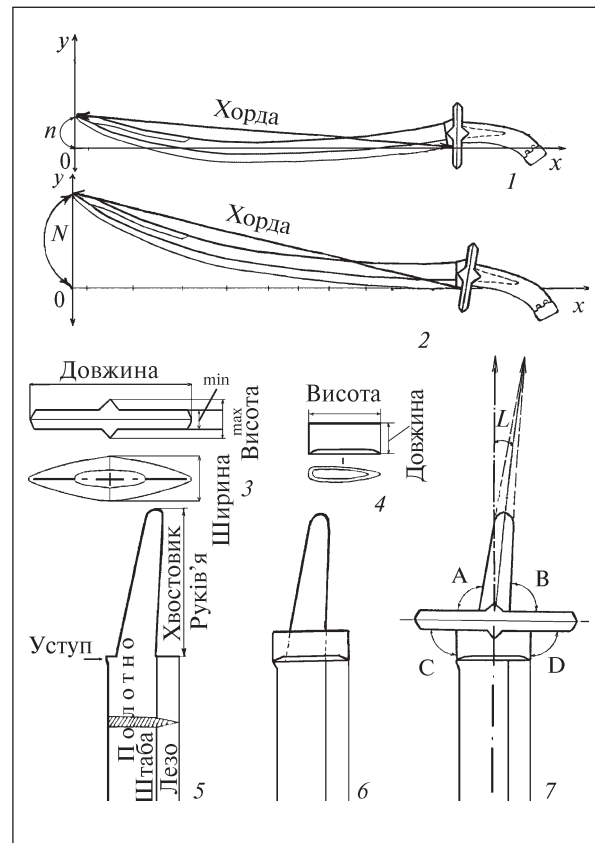


Рис. 1. Методика вимірів і основні частини шаблі: 1, 2 — методика заміру клинка; 3 — хрестовина; 4 — обойма; 5 — основні елементи полотна; 6 — місце розташування обойми; 7 — прийнята система виміру кута нахилу хвостовика руків'я до леза

Обмір палашів і шабелів складається з декількох етапів. Кожен дослідник обирає для цього власний підхід. Перший етап — це визначення довжини, ширини та товщини артефакту загалом і окремих його складових. Спосіб виміру ширини та товщини клинка й ширини, висоти та довжини хрестовини є більш-менш універсальним. Інша справа з довжиною клинка та зброї загалом. Кожен фахівець підходить до цього індивідуально, і дослідники не вказують спосіб вимірювання (Корзухина 1950). Спираючись на літературні джерела, можна виділити два основні методи. Згідно з першим довжина клинка вимірюється від кінчика до хрестовини біля обуха, довжина загалом — до кінця руків'я або хвостовика (Плетнева 1973, с. 17), згідно з другим — довжина клинка вимірюється від кінчика до хрестовини з боку леза, довжина загалом — до кінця руків'я або хвостовика (Кирпичников 1966, с. 67). Таким чином, заміри прив'язуються до обуха або леза.

Другий етап — це встановлення кривизни клинка, при визначенні якої від найвищої точ-

ки лека опускається перпендикуляр до відрізка, проведеного від вістря до лека (там само) або обуха біля хрестовини (Плетнева 1973, с. 17). Отримані результати обох способів можна звести до однієї системи, якщо, відповідно, додати чи відняти ширину штаби біля хрестовини. Але невідомою лишається ширина штаби в місці заміру кривизни, як і кут кривизни клинка. Вважаємо доцільним прив'язувати виміри до лека, оскільки, зрештою, нас цікавить його кривизна.

Третій етап — вимір кута нахилу хвостовика руків'я до лека. За розташування хрестовини на площині в 180° , від центральної її осі будується перпендикуляр; і промені кутів A і B (бічні сторони хвостовика) продовжуються до їхнього перетину. Після цього з центру хрестовини проводиться лінія до точки перетину променів кутів A і B і вираховується кут L нахилу хвостовика до лека (рис. 1, 7). Інакше кажучи, вимірюється різниця між перпендикуляром до осі хрестовини та віссю хвостовика зі сторони лека (Плетнева 1973, с. 18; Евглевский, Потемкина 2000, с. 120, 133). Подібний метод, але дещо відмінний, використав А.М. Кирпичников (Кирпичников 1966, с. 67): дослідник вимірював кут, утворений віссю верхньої третини клинка з віссю хвостовика. Методика вимірювань шабел, запропонована С.О. Плетнєвою, визнана більшістю дослідників і стала загальноживаною.

При використанні наведеного методу з його варіаціями не наводяться кути C і D від лінії площини хрестовини до обуха та лека (рис. 1, 7). І якщо ці виміри поєднати із даними щодо нахилу хвостовика руків'я, неминуче виникає проблема зведення до єдиної системи нахилу руків'я (або хвостовика), що вимірюється в градусах, і кривизни штаби або лека, що вимірюється в метричних величинах. Без кутів C і D зрозуміти, як співвідноситься кут нахилу хвостовика руків'я з викривленням самої штаби та як він розташовується відносно вістря клинка, стає практично неможливо. Робити будь-які висновки про клинок у цілому важко через те, що виміри провадяться в різних величинах (градуси, метри) та без урахування від загального контексту. Опису габаритів конфігурації обойми немає взагалі, і переконливого пояснення цієї деталі поки що не надано. Деякі вчені в кращому випадку констатують наявність на клинку цієї деталі, не уточнюючи її призначення. Інші приписують їй функцію закріплення хрестовини (Кирпичников 1966, с. 68; Крыганов 1987, с. 72; Евглевский, Потемкина 2000, с. 122) або захисту пальців від порі-

зу при нанесенні кóлючого удару при виконанні його з захопленням клинка через хрестовину, так зв. рікассо (Каминский, Каминская-Цокур, 1997, с. 61). Загально визнаним також є технологічний процес збирання (рис. 1, 6, 7), коли на хвостовик насаджується обойма, потім монтується хрестовина та відповідно до кута L (кута нахилу хвостовика до лека) прикріплюються заклепками обкладинки руків'я та закріплюється наверх.

Наведені способи вимірювань ми вважаємо неправильними, так само як і процес збирання. Тож пропонуємо принципово іншу систему вимірювань. Для з'ясування співвідношення кутів ми (теоретично) розмістили шаблю в систему координат. У першому варіанті хрестовина розміщена під прямим кутом до осі x (рис. 1, 1), і негативні показники осі x відображають глибину кривизни лека. У другому варіанті (рис. 1, 2) лека до початку його викривлення розміщене на горизонтальній поверхні (осі x). Таким чином отримано систему координат, де x_u — кривизна штаби, кут n — піднесення вістря над віссю x , а кут N — кут піднесення вістря над лезом. В обох варіантах має значення система координат, хорда й кути. Вимір на конкретних зразках клинкової зброї¹ параметрів x , y , x_u та кутів n , D і N і співвідношення їх між собою дозволив виявити низку закономірностей і встановити роль обойми, а саме:

— вісь ефеса не є продовженням осі полотна, інакше кажучи, вісь штаби не співпадає з віссю ефеса (рис. 2, 3—5; 3, 3—5);

— вісь руків'я розміщена під прямим кутом до осі хрестовини (рис. 2, 1; 3, 1), тож ефес конструктивно жорстко поєднує руків'я з хрестовиною;

— кут між хрестовиною та лезом (D) менший за прямий (рис. 4, 1);

— кут між віссю хрестовини і руків'ям (A) більший або дорівнює прямому (рис. 4, 2, 3);

— кут R — кут нахилу руків'я до хрестовини з боку лека дорівнює $A - 90^\circ = R$ (рис. 4, 3);

— кут Z — кут нахилу ефеса до лека дорівнює $90^\circ - D$ (рис. 2, 3, 4; 3, 3, 4);

— кут S — кут нахилу руків'я до лека являє собою суму кутів R і Z ;

— кут N — кут піднесення вістря над лезом дорівнює сумі кутів $Z + n = N$;

— хорда — завжди постійний відрізок у конкретному зразку між вістряма та лезом біля хрестовини.

¹ Висловлюємо щире подяку директору Музею археології та етнографії Слобідської України Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна В.В. Скірді за надану можливість ознайомитися зі зброєю.

Для надійного застосування клинка важливим є розміщення центральної осі руків'я до хрестовини під кутом 90° , у такому разі хрестовина не буде заважати пальцям (рис. 2, 2; 3, 2). Викривлення руків'я необхідне, аби воно в завершальній фазі удару не впиралося в руку за зап'ястком. Штаба біля хрестовини завжди ширша або має виступ (рис. 1, 5). Через поперечний перетин штаби у вигляді трикутника або п'ятикутника (рис. 1, 5) поздовжній (фізичний) центр ваги клинка не співпадає з його геометричним центром. Висота обойми завжди більша за ширину штаби, тобто обойма корегувала цей дисбаланс. Збільшення довжини обойми зменшувало кут N за рахунок подовження штаби. Хвостовик завжди вужчий за обкладинки руків'я, тобто є межею як для викривлення руків'я (для зручності нанесення рубального удару), так і вибору кута нахилу ефеса. Таким чином, функція обойми полягає в тому, що: поперше, залежно від її конфігурації (співвідношення довжини та висоти сторін), змінювалося співвідношення кута нахилу ефеса (Z) до леза загалом та, як наслідок, руків'я окремо; по-друге, залежно від довжини обойми, з одного боку від хрестовини змінювалося співвідношення кута нахилу руків'я (S) та кута підвищення вістря над лезом (N), з іншого — забезпечувалися максимально комфортні умови для закріплення руків'я на хвостовику; по-третє, висота обойми корегувала дисбаланс між геометричним і фізичним центрами штаби та давала змогу сполучити їх з центром хрестовини.

Головною функцією обойми вважаємо викривлення ефеса в цілому (хрестовини і руків'я одночасно). Тобто обойма надавала широкі можливості для суттєвого спрощення монтажу ефеса та надання клинку бажаного балансу.

Саме така функція, на нашу думку, закладена в хабаки японських мечів (по суті це шаблі), але ефес викривлений у бік обуха. Використання обойми на палашах і шаблях створювало коліно (важіль-противагу) та дозволяло маніпулювати ним. Для кращого розуміння її ролі на рисунках навмисно показані значні викривлення конфігурації обойми та незначне розширення штаби біля хрестовини. З урахуванням довжини штаби навіть мінімальні зміни в пропорціях обойми, непомітні неозброєним оком, призводили до зміни балансу клинка в цілому. Геометрія обойми могла бути різною залежно від місця переходу штаби в хвостовик руків'я. Пряма штаба в поєднанні з нахиленим ефесом надає можливість ефективніше нанести кóлючий удар за рахунок виведення на одну

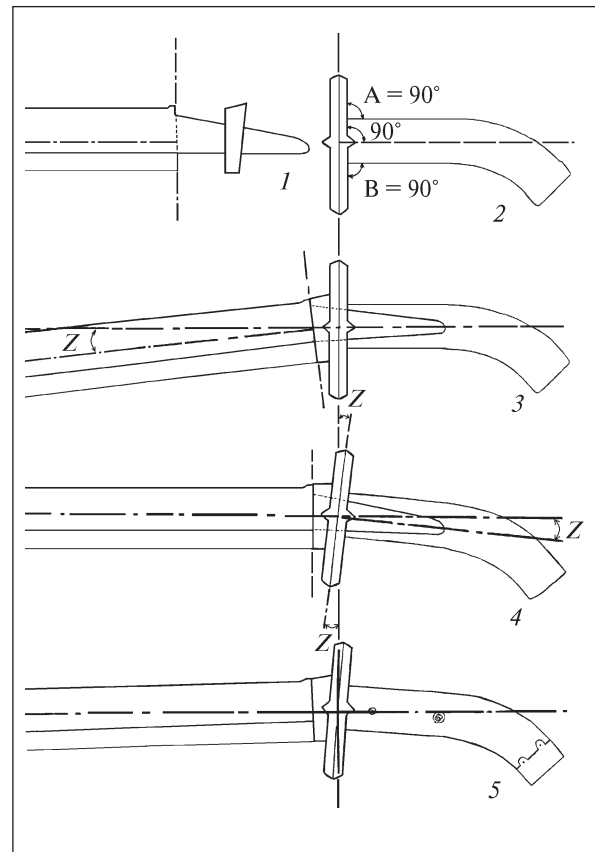


Рис. 2. Схема монтажу ефеса з прямокутним викривленим руків'ям: 1, 2 — послідовність монтажу та кути між хрестовиною та руків'ям; 3—5 — зіставлення осей ефеса та штаби

пряму вістря клинка та витягнутої руки — клинок немов продовжує руку. Якраз такі клинки були в Глосах і Перешепині (рис. 5, 13, 14). Але руків'я було рівне та прямокутної форми (мається на увазі поздовжня проекція, в поперечному перетині вони мають овальну форму). Такий висновок можна зробити за обкладинками (щічками) руків'я та наверхі — воно було дуже високе й пряме.

Наявність коліна розвертала поперечний і поздовжній центри ваги клинка по діагоналі, а загальний центр його ваги зміщувався до обуха. Рубаючи, такий клинок, по суті, розсікав вістрям, наносячи рвані рани подібно до фалькати, хоча вага зброї лишилася незмінною. Нанесення прямолінійного удару, з поєднанням в одному русі ураження та вилучення, принаймні ранніми шаблями неможливе. Січа в кінному бою передбачала нанесення швидких ударів та під різними кутами до цілі. За промаху можна було влучити у власного коня або власну ногу чи втратити рівновагу — нахилитися в бік власного удару та потрапити під

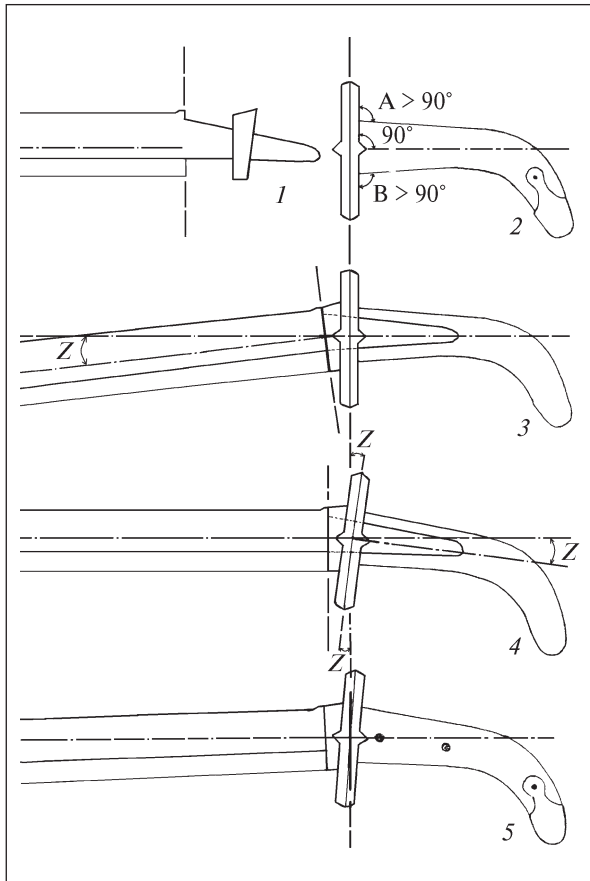


Рис. 3. Схема монтажу ефеса з трапецієподібним викривленим руків'ям: 1, 2 — послідовність монтажу та кути між хрестовиною та руків'ям; 3—5 — зіставлення осей ефеса та штаби

зустрічний. Тож будь-який удар від самого початку завжди мав завершену траєкторію незалежно від того, влучить він у ціль чи ні.

Цей принцип інтерференції закладений в усіх єдиноборствах — удар рукою завжди як удар батоном. Замах клинком починається від плеча всім тілом, потім включається лікоть, а далі викидається кисть. Зрештою, всі окремі швидкості складаються в одну найбільшу в момент досягнення цілі клинком. Такий удар найчастіше помилково називають «ударом з відтяжкою». Кривизна леза повторювала вигин батога в момент удару кінчиком. Цей інтерференційний удар завжди сповнений більшої енергії порівняно з прямолінійним. Намагання збільшити площину та глибину проникнення такого удару, не збільшуючи вагу клинка, і призвело до викривлення робочої його частини в бік зміщення центру ваги. Тобто, викривлення штаби було потрібне для підсилення рубального удару за наявності коліна, яке забезпечувало потужний кóлючий удар. Одночасно змінилося й руків'я — ближча до наверхш час-

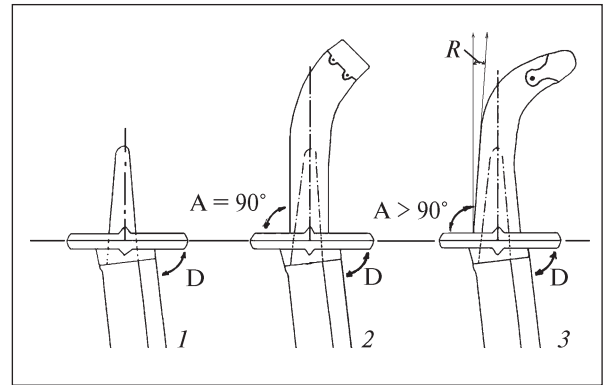


Рис. 4. Методика виміру нахилу ефеса та руків'я до леза: 1 — без руків'я; 2 — з прямокутним руків'ям; 3 — з трапецієподібним руків'ям. Умовні позначки: А — кут між віссю хрестовини та руків'ям; D — кут між хрестовиною та лезом

тина викривилася в бік леза для зручності нанесення рубального удару, аби воно не впиралося в руку за зап'ястком у завершальній його фазі. Такі зміни відобразилися й на наверхші — воно стало набагато нижчим. Хвостовик руків'я нахилилися в бік леза приблизно, а потім коригували вже нахил ефеса за допомогою обойми.

Слабко вигнута штаба з нахиленим до леза ефесом забезпечувала однаково потужний кóлючий і рубальний удари. Згодом прагнення підсилити рубальний удар, за збереження кóлючого, призвело до викривлення клинка та, як наслідок, — ефеса за допомогою обойми. Таке викривлення ефеса могло призвести до зниження міцності шаблі. Щоб уникнути цього, почали робити руків'я трапецієподібної форми, тобто ширшим біля хрестовини, що плавно звужувалося до наверхш (рис. 3). Це відбилося в зміні наверхш — воно стало набагато вужчим та також трапецієподібним. Через будову кисті та спосіб охоплення нею шаблі був збільшений кут нахилу трапецієподібного руків'я до леза та створено коліно. Ці зміни сталися вже після розглянутого тут часу.

Але ми не виключаємо й інший варіант — винайдення трапецієподібного руків'я потягло й більше викривлення штаби. Стосовно кочівницьких шабел, особливо ранніх, слід говорити про їхню властивість сікти (як батоном чи різкою). Різне співвідношення викривлення штаби та ефеса (руків'я) засвідчує тенденцію саме такої властивості клинка в бік збільшення глибини та площі проникнення або збереження кóлючого удару (кóлючо-січні або січно-кóлючі клинки).

Рання шабля — це універсальна зброя з однаково ефективними ударами обох властивос-

тей. Тож вважаємо некоректним з'ясовувати кут нахилу хвостовика руків'я до леза. За відсутності руків'я та неможливості встановити його конфігурацію та розташування (відсутнє навершя) важливо визначити кут нахилу ефеса в цілому (хрестовини та руків'я) до леза (рис. 4). Правильний, з нашого погляду, технологічний процес монтажу ефеса наведено на рис. 2 і 3. Відповідно до цього вимірювання кута нахилу руків'я та ефеса до леза повинне виконуватись, як вказано на рис. 4. Також очевидно, що кут Z (кут нахилу ефеса до леза в шаблі) повинен бути меншим або дорівнювати куту N , тобто куту піднесення вістря над лезом. Таким чином, викривлення штаби — це графік xu , а кривизна клинка в градусах загалом — сума кутів S і N .

Маніпуляції з обоймою могли провадити після виготовлення клинка — в процесі підгонки ефеса та досягнення необхідного балансу, можливо, з урахуванням побажань власника (зріст, довжина руки, орієнтація на властивості враження клинка) або на різних етапах життя (мірою дорослішання, збільшення довжини руки, опанування новими навичками та при-

дбання досвіду, переорієнтації з однієї техніки нанесення удару на іншу тощо). То не вимагало вносити кардинальні зміни ні в штабу, ні в руків'я. Треба було лише замінити обойму на іншу чи надати їй нову конфігурацію та зробити нові отвори під заклепки в хвостовику. Вибір довжини та балансу зброї міг залежати від антропологічних даних власника та, ймовірно, і від коня (висока чи низька порода).

Форма хрестовини (рис. 1, 3) у вигляді видовженого ромба (за рахунок відростків у бік руків'я та штаби) витікає з її функціонального призначення — фіксувати обойму та скріплюватися з нею, а також фіксувати обкладки руків'я. Ромбічне розширення могло бути орієнтиром для вибору кута нахилу ефеса до леза, вказуючи напрям за площиною штаби на вістря або на необхідну ділянку викривлення, тобто слугувало для визначення глибини проникнення та площини ураження. Вважаємо, що все те робили згідно побажань замовника — конкретної особи. Таким чином, вагоме значення в шаблі належить співвідношенню кутів нахилу ефеса (руків'я) та піднесення вістря над лезом з викривленням штаби, що витікає з її балансу-

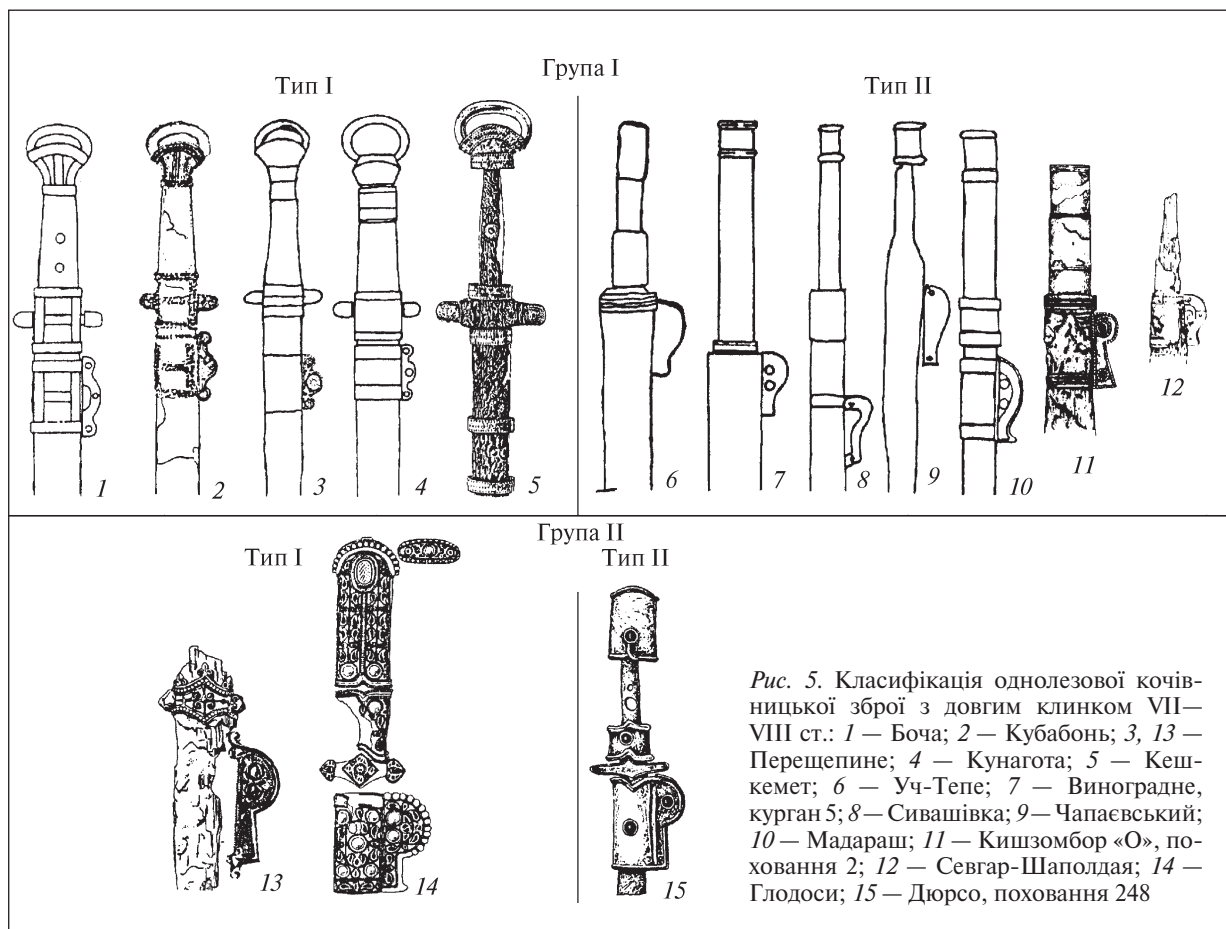


Рис. 5. Класифікація однолезової кочівницької зброї з довгим клинком VII—VIII ст.: 1 — Боча; 2 — Кубабонь; 3, 13 — Перещепине; 4 — Кунагота; 5 — Кешкемет; 6 — Уч-Тепе; 7 — Виноградне, курган 5; 8 — Сивашівка; 9 — Чапаєвський; 10 — Мадараш; 11 — Кишзомбор «О», поховання 2; 12 — Севгар-Шаполдая; 14 — Глодоси; 15 — Дюрсо, поховання 248

вання між нанесенням ефективного рубального та колючого ударів. Щоб вважати клинок шаблею в VII—VIII ст., до наведеного на початку статті визначення слід додати наявність коліна в поєднанні з викривленою штабою.

В одній з останніх робіт з класифікації шабелі, але пізньокочівницького часу, є цінна інформація, але водночас і деякі невідповідності між змістом і реаліями. Її автори зробили титанічну працю, і кількість опрацьованих клинків вражає (Евглевский, Потемкина 2000). Але вони припустилися методичної помилки, яка не дозволяє вповні скористатися їхніми висновками. У вимірюванні нахилу хвостовика руків'я до леза (там само, рис. 5, 8) кути між хрестовиною та лезом і між обухом і хрестовиною показані як 90°, але на інших ілюстраціях, де шаблі зображені повністю (там само, рис. 2 та 3), ці кути інакші. Крім того, допущено низку термінологічних помилок (там само, с. 120, 134) — клинок з Каїрки віднесений до шабелі і неправильно використаний термін «елмань». Такі помилки, на наш погляд, ламають усю систему типології. Додамо, що типологізація тільки на основі характеристик штаби без урахування особистих даних власника не може бути повною. Як ми намагалися довести, вибір зброї та орієнтація на її властивості значною мірою були зумовлені суб'єктивними чинниками. Але для нашого дослідження важливо те, що завдяки обробці значної кількості матеріалу стало можливим простежити використання обійми на шаблях до XIV ст.

Відсутність серед опублікованих матеріалів необхідних для нас вимірювань ускладнює детальнішу класифікацію клинків і унеможливує виділення типів на ґрунті співвідношення викривлення штаби та руків'я та вирахувати кривизну клинка в градусах. Так само ми не можемо скористатися статтями та публікаціями, в яких не відображені необхідні для типології частини клинкової зброї: наприклад, подано тільки один ракурс хрестовини, немає чіткого опису клинка (кривий чи прямий) або знахідка дуже погано збереглася та ін. Через це ми скористалися лише джерелами, придатними для типології, що походять зі зведень і окремих публікацій з розкопок кремаційних могильників Подонців'я: Нова Покровка, Тополі (Мерперт 1955, рис. 3, 5—7), П'ятницьке (Михеев 1985, рис. 12; 19), Суха Гомольша (Крыганов 1989, рис. 2, 1—5; Аксенов, Михеев 2006, рис. 11, 1; 40, 10), Червона Гірка (Михеев 2004, рис. 3, 1, 2), а також Чорноморського узбережжя: Борисово, Дюрсо (Мерперт 1955,

рис. 3, 1—4; Комар 2006, рис. 20, 5, 6; 30, 26), а ще інгумаційних поховань і комплексів передсалтівського часу (Гавритухин 2001; Комар 2006; Комар, Кубышев, Орлов 2006). Через строкатість матеріалу рисунки наведені без масштабу.

Відтак, досліджувану зброю розділено на два різновиди: 1) з прямою штабою — палаші та 2) з викривленою — шаблі. Критерієм для подальшого впорядкування, поділу на групи, обрано кривизну ефеса (викривлений/невикривлений), на типи — вигляд і оформлення хрестовини, а на варіанти (те стосується тільки зброї з викривленим ефесом) — специфіку кінців хрестовини.

До першої групи відносяться тільки палаші з прямим ефесом, хрестовина в яких не виконувала функцію захисту руки та має вигляд муфти, що розділяє штабу та руків'я. За способом оформлення цієї деталі їх можна розділити на два типи: з декором, що імітує хрестовину у вигляді бляшок ремінної гарнітури (рис. 5, 1—5), та гладенькі (рис. 5, 6—12). Розбіжності у формі верхівки не враховуються. В перетині клинка та способі влаштування руків'я різниці між типами не спостерігається.

До другої групи віднесені палаші та шаблі з викривленим ефесом, хрестовина яких виконує функцію захисту руки та має ромбічне розширення в центрі. Залежно від оформлення кінців хрестовини їх поділено на два типи (рис. 6). Перший — з фігурними кінцями, що, своєю чергою, поділений на два варіанти: *a* — з цибулиноподібними дисковими закінченнями з кількома підваріантами *A—F* та *b* — у вигляді круглого або овального диска. Другий тип — з хрестовиною з простим закінченням, що поділяється на два варіанти: *a* — сторони хрестовини плавно звужуються від центру до кінців та *b* — з паралельними сторонами. Попередньо зауважимо, варіанти розміщено згідно їх хронології (рис. 6). Характерною рисою хрестовини клинків першого типу є обов'язкова наявність аплікації у вигляді ромба посередині їхньої лицьової сторони.

Хрестовини клинків другої групи за способом виготовлення поділяються на суцільні цілісні та суцільні з трикутними вирізами по боках від отвору для хвостовика, а також складні (на рис. 6 вони, відповідно, позначені числами 1—4). Як і в першій групі, суттєвої різниці в перетині клинка та влаштуванні руків'я не спостерігається, інші відмінності носять хронологічний характер.

В обох групах є зброя першого типу, яку виявлено в «багатих» похованнях. У першій гру-


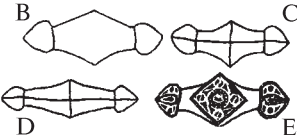

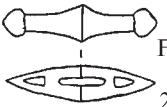
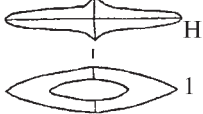
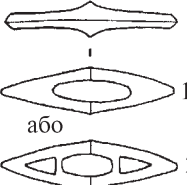
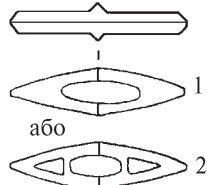
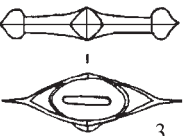
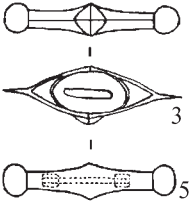
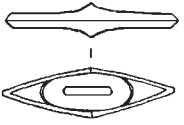
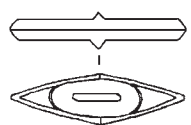
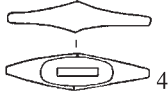
Час, роки	Група II			
	Типи			
	Тип I, з фігурним закінченням		Тип II, з гострим закінченням	
	Варіанти		Варіанти	
	а, цибулиноподібні	в, круглі або овальні	а, звужені	в, паралельні
660				
680				
725				
760				
800				
				

Рис. 6. Типологія зброї групи II та хронологічний розподіл варіантів

пі — це палаші з княжих поховань Боча, Кубабонь, Кунагота, Кешкемет, специфічні тільки для I-го середньоаварського періоду (Гавритухін 2001, с. 147), та комплексу з Перещепино (рис. 5, 1—5; Гавритухін 2001, рис. 52, 5; Комар 2006, рис. 38, 1—4); у другій групі — клинки першого типу передсалтівського часу з Вознесенки (рис. 6, B—D), Глодос (рис. 5, 14; 6, E) та Перещепино (рис. 5, 13; 6, A) (Комар 2006, рис. 10, 1; 20, 1—4). Ці винятково багаті поховальні та поминальні комплекси були влаштовані на честь представників родовой знаті (Амброз 1981, с. 19—20). Певно до верхівки, але нижчого рангу, належав воїн з поховання 134 Борисово, в якому від клинка збереглася тільки хрестовина (рис. 6, F; Комар, 2006, рис. 20, 5). У римській армії фібули з цибулеподібними голівками були свого роду розпіз-

навальними знаками (Шукин 2005, с. 321, 326, 547, 549), і, вірогідно, якимось чином їх змістовне навантаження пізніше використовувалося в армії Візантії та було перейняте кочовиками й перенесене на зброю.

Шаблі з поховань в Озорі-Тотипусті та Ігарі з погляду на вигляд хрестовини можна віднести до типу Ів групи II. Але за перетином конструкція хрестовин не підпадає під нашу класифікацію, та саме вона виключає можливість використання обойми (хрестовина не зможе закріпитися на обоймі ромбічними виступами чи притиснути її до штаби упором). Крім того, з огляду на форму скоб піхов цих шабелів вони хронологічно близько стоять до дати поховання кургану 5 курганної групи Крива Лука XXVII в Поволжі, де клинок супроводжували аналогічні скоби (Федоров-Давыдов 1984, рис. 6, 7), а

конструкція хрестовини теж пластинчаста (там само, с. 88). На шаблі з Іванців з Р-подібними скобами для піхов хрестовина не збереглася, що унеможливило віднесення її до якоїсь групи чи типу (Гавритухин 2001, рис. 53, 1—3). Враховуючи, що для аварських шабел характерне пряме та рівне руків'я, невикривлений ефес та інакша схема його монтажу, можна думати, що маємо справу з копіюванням форми, але не технології. Значна кривизна аварських екземплярів, на нашу думку, спричинена візуальним ефектом збільшення кривизни клинка. Він виникає за поєднання викривленого ефеса з викривленою штабою. Шаблі середньоаварського періоду, таким чином, демонструють намагання наслідувати новий різновид зброї.

У салтово-маяцьких комплексах хрестовина з фігурними дископодібними кінцями є тільки на шаблях, виявлених у похованнях 175 і 252 Сухої Гомольші (рис. 6, *mun Ia3*; Крыганов 1989, рис. 2, 3, 5), П'ятницькому та Червоній Гірці (рис. 6, *mun Ia2*; Михеев 1985, рис. 12; 19; 2004, рис. 3, 1, 2). Ці комплекси порівняно з іншими також виділялися багатством поховального інвентарю та різноманітністю зброї (Крыганов 1989, с. 100).

Клинок другого типу обох груп супроводжували поховання заможних воїнів, але тих, котрі не належали до правлячої верхівки суспільства. У першій групі це палаші з Р- і D-подібними скобами, відомі в комплексах «середньоаварського» періоду (рис. 5, 10—12; Гавритухин 2001, с. 141, 147) і широко представлені в похованнях передсалтівського часу Північного Причорномор'я (рис. 5, 6—9; Комар 2006, рис. 44, 1—5; Комар, Кубышев, Орлов 2006, рис. 18). У другій групі зброя другого типу представлена і палашами, і шаблями, що відомі в перед- і салтівський часи. Показовими є хрестовини клинків з Борисово (рис. 6, *mun IIa1, H, IIa2*; Мерперт 1955, рис. 3, 1—3; Комар 2006, рис. 20, 6) і поховання 248 Дюрсо (рис. 5, 15; рис. 6, *G*; Комар 2006, рис. 30, 26). Такий тип розповсюджений у салтово-маяцькій культурі (рис. 6, *IIa1—3; IIb1—3*) та широко представлений у рядових воїнських кремаційних похованнях Подонців'я: Тополі та комплекс I Сухої Гомольші (рис. 6, *IIb1*; Мерперт 1955, рис. 3; 7; Аксенов, Михеев 2006, рис. 11, 1), комплекс XV могильника Суха Гомольша (рис. 6, *IIb2*; Крыганов 1989, рис. 2, 1), вкажемо й клинок з випадкових знахідок за 1,0 км від згаданого пункту (рис. 6, *IIb3*; Аксенов 2005, рис. 1, 4), два клинки з комплексів 1 і 2 Ново-Покровського могильника (рис. 6, *IIb*; Мерперт 1955, рис. 3; 5; 6).

Аналіз поховального інвентарю зі зброєю обох груп вказує на зв'язок клинка з певною хрестовиною зі статусом небіжчика. Палаші першої групи першого типу з яскраво оздобленою хрестовиною та руків'ям поєднуються в похованнях з багатим інвентарем. На хрестовинах другого типу клинків декор відсутній, і такі зазвичай супроводжують небіжчиків з простішим інвентарем. Аналогічний зв'язок спостерігаємо щодо другої групи: в похованнях подібні вироби корелюються з багатством і пишністю іншого супроводу.

На наш погляд, нині спроби звести до єдиної хронологічної системи старожитності Аварського каганату та степових комплексів Північного Причорномор'я зайшли в глухий кут і дебатуються (Гавритухин 2001, с. 45—46; Комар 2006, с. 121—125). Для нашого дослідження важливим є факт наявності в Перещепинському комплексі клинків обох розглянутих груп (рис. 5, 3, 13), а також Р-подібних скоб оформлення піхов, які представлені в обох групах (рис. 5, 6—15). Це дозволяє говорити про часткову синхронність обох груп зброї. Розробки хронології салтово-маяцьких старожитностей О.В. Комара дозволяють датувати вужче окремі клинки другої групи. Складні хрестовини на шаблях першого типу (рис. 6, *munu Ia3, Ib3*) з'явилися в перехідному горизонті I/II (Комар 1999, с. 129). Ми використали термін «складні», оскільки просто викувати таку хрестовину неможливо, і, виходячи з візуального огляду зразків, дійшли висновку, що використано або зварювання, або спаювання, але сказати певно без спеціального дослідження неможливо. Поява саме складних хрестовин (рис. 6, 5) інноваційної для салтово-маяцької культури конструкції і свідчить про застосування нової технології у виготовленні цієї деталі обох типів шабел (рис. 6, *munu Ia3, Ib3, IIa1, IIb1*). Ця інновація дозволила надійно скріпити всі складові шаблі в її хрестовині, що досягалося для обох типів складних хрестовин розміщенням біля її центру обойми та деталей обкладок руків'я (рис. 6, 5). Але фіксація самої хрестовини відтепер досягалася тільки упором в обойму та обкладками, які входили в середину хрестовини.

Цей принцип використовували й надалі при виготовленні шабел, хрестовини яких уже суцільно викувані (рис. 6, *IIa4*; тип 2 за: Кирпичников 1966, рис. 13), а обойма стала L-подібною для надійнішої фіксації на штабі. З розміщенням обкладок і обойми всередині хрестовини стала можливою поява нових типів — без від-

ростків (там само, рис. 13, *типи I, Ia*), хоча продовжували користуватися й старим. Способи їх скріплення копіюють салтово-маяцькі (рис. 6, 5) і описані А.М. Кирпичниковим разом з призначенням ромбічного розширення, яке, крім визначення місця розташування коліна, набуло й нової функції (там само, с. 68—69). Але їх аналіз виходить за межі нашого дослідження. Шаблі з хрестовиною другого типу стали класичними та дожили з незначними змінами до козацького часу (Археологія... 1997, рис. 51, *I—4*). Їх модифікували трохи за рахунок збільшення висоти середніх відростків на хрестовині в обидва боки — вздовж штаби та руків'я.

Для з'ясування часу та місця появи шаблі ключове значення має друга група клинків. Її специфічною особливістю є наявність на хвостовику обойми для викривлення ефеса, між хрестовиною та штабою, що має з обох боків скіс до клинка для зручності його вкладання до піхов. Особливою також є форма ромбічної хрестовини з виступами. Як вказувалося, виступи були призначені для надійнішої фіксації хрестовини, обойми та обкладок руків'я. В пропорціях хрестовин ранніх зразків (рис. 6, *Ia, A—E*) висота приблизно однакова з довжиною, а в пізніших довжина завжди помітно більша за висоту (рис. 6, *Ia2, Ia3*). Руків'я теж еволюціонує: на ранніх зразках воно прямокутне з високою верхівкою та пряме (рис. 5, *13, 14*). Поступово висота його зменшується (рис. 5, *15*), набуваючи в салтівський час брускоподібної форми (рис. 2) і лишаючись такою до появи у IX ст. трапецієподібного руків'я з відповідною верхівкою (рис. 3). Таким чином, першими археологічно засвідченими шаблями є клинки з Вознесенки. Зброя звідси вперше поєднує коліно з викривленою штабою. Клинка зброя Китаю, Кореї та Японії, що в конструкції має обойму (хабакі), копіює технологію номадів. Механізм цього запозичення вимагає окремого дослідження, що зводиться до встановлення хронології: запозичення відбулося на етапі Перещепинового чи Вознесенки?

Відтак очевидно, що специфічною та обов'язковою деталлю для ранньої шаблі є обойма. Як відзначалось, етимологія слова «шабля» містить угорське *szabni* — різати. Усі ранні шаблі, за термінологією нового часу, належать до випрямлених клинків і найбільше нагадують шашки зразка 1881 р. (Кирпичников 1966, с. 67). Назва останньої походить від кабардино-черкеського «са`шхо» — дослівно, довгий ніж (Военный... 1986, с. 814). У такої зброї через слабку кривизну функції розсікання та уколу однаково ефектив-

ні. Таким чином, назва «ніж» покладена в назву обох клинків. Мечу передували двобічногострий кинджал. Меч своїм виникненням зобов'язаний кинджалу та з'явився через видовження останнього. Вважаємо, що шабля пройшла той само шлях. У салтово-маяцькій культурі ножі мають обойму, але найближчі до шаблі бойові колінчасті ножі. Подібність відображена в нахилі ефеса до лева, ідентичній хрестовині та наявності обойми на хвостовику між штабою та хрестовиною, а, відповідно, й коліна. Інакше кажучи, колінчастий ніж — це палаш з коліном, тільки в мініатюрі. Такий ніж і є прототипом шаблі.

Здійснений аналіз уможливило наступні висновки.

1. У кочовиків Європи побутували дві традиції оформлення хрестовини холодної зброї та два подібні принципи, але різні напрями розвитку клинкової зброї, а саме — перша група клинків надалі не еволюціонувала, розвиток другої групи, завдяки використанню обойми, призвів до появи якісно нової зброї — шаблі.

2. На певному етапі, принаймні в другій половині VII ст., ці два напрями та традиції співіснували та представлені двома групами клинків.

3. Розглядаючи обидві групи клинків, простежуємо чітку диференціацію за майновими та статусними ознаками власників зброї залежно від оформлення ефеса — перший та другий типи клинків обох груп. Це свідчить про існування в середовищі кочовиків середини VII ст. двох паралельних рангових систем та, як наслідок, передбачає їхню належність до різних етносів чи державних (племінних) об'єднань. Продовження набуває система рангів, притаманна власникам другої групи клинків.

4. Очевидно, що, поряд з поясною гарнітурою, статус кочовика в VII—VIII ст. визначав і ефес його клинкової зброї. Останній завжди був біля паска та складав з ним єдиний семантично-інформативний комплекс. Високий статус власника, що мав клинок першої групи, відображують розкішно прикрашені палаші з кільцевим навершям і хрестовиною, що імітує бляшки поясної гарнітури. Певно, кільцеве навершя також мало рангове значення. Зауважимо, що однакові елементи ефеса, втім як і бляшки гарнітури ремня, могли нести неоднакове смислове навантаження в різних етнокультурних середовищах. Нижчий статус мали власники палашів з гладенькою хрестовиною.

У другій групі ранг і статус власника позначувала форма кінцівок хрестовини. Їхня семантика повторює окремі різновиди поясних бляшок, що може свідчити про рангове значення

саме таких форм бляшок. Це дозволяє, поряд з поясною гарнітурою, виділити ефес як рангово-соціальний маркер статусу особи в обох групах і умовно назвати перший тип зброї командним, а другий — рядовим. Палаші з кільцевим навершям не мають стосунку до системи рангів другої групи. І дійсно, такий палаш міг потрапити до «перещепинського володаря» через візантійців, які не були обізнані з системою рангів цієї групи кочовиків (Комар 2006, с. 134).

5. Перша група клинків практично не має жодного стосунку до еволюційного ряду розвитку шаблі через відсутність зв'язку їхньої конструкції з провідними деталями шаблі — обоймою та специфічною хрестовиною. Натомість за клинками другої групи чітко простежується їх генетичний зв'язок з шаблею, виражений у конструктивних особливостях (обойма) та специфічній формі (хрестовина). Палаш з ромбічною хрестовиною з Перещепинського комплексу (рис. 5, 13), виходячи з розміщення леза з правого боку від хрестовини (на рис. наведено зворотній її бік), а на лицьовому боці ромб відсутній через корозію, передбачає наявність обойми. Таким чином, на цьому клинку використовували маніпуляції з кутами та було коліно. Отож, вважаємо тільки цю та подібну до неї зброю колінчастими палашами та, відповідно, протошаблею.

6. Теза про те, що зміна руків'я була підпорядкована еволюції штаби ставиться під сумнів. Поштовхом до появи шаблі було викривлення ефеса через копіювання колінчастого ножа в збільшеному вигляді. Зміни в деталях ефеса не залежали від змін в штабі та навпаки. Процеси розвитку та вдосконалення проходили одночасно. Деталі і механізми впливали рівною мірою на еволюцію зброї, тож зміни в них проходили незалежно. Деталі ефеса є найнадійнішими хроноіндикаторами протягом усієї історії застосування шаблі, оскільки зміни в них яскравіші та різноманітніші ніж у штабі, тож вивчення їх дає чіткіше розуміння причинних зв'язків трансформацій. Інакше кажучи, зміни в зброї є

латентними за розгляду її окремих частин і поза загального контексту, особливо коли еволюцію однієї деталі жорстко пов'язують з іншою.

7. Стисло еволюцію шаблі можливо охарактеризувати таким чином:

—пряма штаба — викривлений ефес — пряме прямокутне руків'я (комплекси келегейського типу);

—викривлена штаба — викривлений ефес — прямокутне викривлене руків'я;

—викривлена штаба — викривлений ефес — трапецієподібне викривлене руків'я.

8. У шаблях викривлення ефеса за допомогою обойми використовувалося в Європі до кінця XIV ст. Зникнення цього механізму, найвірогідніше, пов'язане з втратою технології під час війн за часів розпаду Золотої Орди.

Запропонована класифікація може доповнюватися іншими варіантами за появи нових знахідок. Враховуючи деякі типи бляшок поясної гарнітури салтівського часу, передбачаємо наявність ще одного варіанта в другій групі клинків першого типу (з кінцями у вигляді трилисника). Для другого типу, з урахуванням наявності паралельних і звужених кінців, також можливий варіант з розширеними кінцями хрестовини. Хронологічні показники, наведені на рис. 6, приблизні. Складові хрестовини обох типів доживають до початку IX ст. Певні різновиди деталей ефеса можуть надати вужчі дати побутування якихось клинків.

У підсумку зазначимо, що інновації клинкової зброї розповсюджувалися на схід і захід з єдиного центру шляхом запозичення передових різновидів — у нашому випадку шаблі (з часом і технології). Остання створена на ґрунті бойового колінчастого ножа. З урахуванням широкого вектора «шабельного ареалу» «батьківщиною» шаблі ми вважаємо землі Хозарського каганату першої чверті VIII ст., а причиною розповсюдження — війни, що велися цією державою за спадок на землі Західно-тюркського каганату.

Аксьонов В.С. Нові випадкові знахідки комплексів воїнів-вершників салтівського часу на Харківщині // АЛЛУ. — 2005. — № 1–2. — С. 61–71.

Аксенов В.С., Михеев В.К. Население Хазарского каганата в памятниках истории и культуры. Могильник Сухая Гомольша. — Харьков, 2006 (Хазарский альманах. — 5).

Амброз А.К. Восточноевропейские и среднеазиатские степи V — первой половины VIII в. // Степи Евразии в эпоху средневековья. — М., 1981. — С. 10–23 (Серия «Археология СССР»).

Археологія доби українського козацтва. — К., 1997.

Военный энциклопедический словарь. — М., 1986.

Гавриутхин И.О. Хронология «среднеаварского» периода // Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2001. — Т. 2. — С. 45–162.

- Горелик М.В. Вооружение // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье: хазайство, материальная культура. — М., 1995. — С. 382—398.
- Евглевский А.В., Потемкина Т.М. Восточноевропейские позднекочевнические сабли // Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2000. — Т. 1. — С. 117—179.
- Каминский В.Н., Каминская-Цокур И.В. Вооружение племен Северного Кавказа в раннем средневековье // Историко-археологический альманах Армавирского краеведческого музея. — 1997. — 3. — С. 61—69.
- Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Т. 1: Мечи и сабли IX—XIII веков. — М., 1966 (САИ. — Вып. Е1—36).
- Комар А.В. Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии) // *Vita antiqua*. — 1999. — № 2. — С. 111—136.
- Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — нач. VIII в. // Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 7—244.
- Комар А.В., Кубышев А.И., Орлов Р.С. Погребения кочевников VI—VII вв. из Северо-Западного Приазовья // Там же. — С. 245—374.
- Корзухина Г.Ф. Из истории древнерусского оружия XI в. // СА. — 1950. — XIII. — С. 63—94.
- Крыганов А.В. Вооружение и конское снаряжение кочевников юга Восточной Европы VIII—X вв. — Рукопис дис. ... канд. истор. наук. — Харьков, 1987.
- Крыганов А.В. Вооружение и войско населения салтово-маяцкой культуры (по материалам могильников с обрядом трупосожжения) // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1989. — С. 98—114.
- Мерперт Н.Я. Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье // СА. — 1955. — XXIII. — С. 131—168.
- Михеев В.К. Подонье в составе Хазарского каганата. — Харьков, 1985.
- Михеев В.К. Северо-западная окраина Хазарии в свете новых археологических открытий // Хазарский альманах. — 2004. — 3. — С. 74—93.
- Плетнева С.А. От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура. — М., 1967 (МИА. — 142).
- Плетнева С.А. Древности черных клобуков. — М., 1973 (САИ. — Вып. Е1—19).
- Соловьев А.И. О некоторых характеристиках клинкового оружия // Проблемы реконструкций в археологии. — Новосибирск, 1985. — С. 147—154.
- Федоров-Давыдов Г.А. Погребение хазарского времени из урочища «Кривая Лука» в Нижнем Поволжье // Проблемы археологии степей Евразии. — Кемерово, 1984. — С. 80—94.
- Щукин М.Б. Готский путь. — СПб., 2005.

Надійшла 08.05.2012

А.М. Голубев, И.В. Голубева

ОДНОЛЕЗВИЙНОЕ ДЛИННОКЛИНКОВОЕ ОРУЖИЕ КОЧЕВНИКОВ VII—VIII вв.

Предложена методика обмера клинков, которая позволяет выявить некоторые закономерности конструкции и особенно установить роль обоймы. Ее функция в сабле сводилась к искривлению эфеса для создания колена. Эфес представляет собой жесткую конструкцию, которая соединяет в единое целое перекрестие и рукоять. При этом наклон черенка (стержня, хвостовика) рукояти не имеет никакого отношения к определению наклона рукояти к лезвию. Таким образом, в оружии с обоймой главными являются следующие закономерности и углы: угол N — возвышение острия над лезвием; угол между перекрестием и лезвием (D) меньше чем прямой; угол между осью перекрестия и рукоятью (A) больше или равен прямому; угол R — угол наклона рукояти к перекрестию со стороны лезвия равен $A-90^\circ$; угол Z — угол наклона эфеса к лезвию равен $90^\circ-D$; угол S — угол наклона рукояти к лезвию как сумма углов R и Z ; угол N — угол возвышения острия над лезвием как сумма углов Z и n ; хорда — всегда постоянная величина, отрезок между острием и лезвием у перекрестия.

В зависимости от наличия наклона эфеса оружие рассматриваемого времени поделено на две группы, в каждой из которых выделено по два основных типа. У кочевников Европы отмечено существование двух традиций оформления перекрестия и два похожих, но принципиально разных направления развития клинкового оружия, хотя на определенном хронологическом этапе они сосуществовали. Также прослежена связь между рангом и статусом владельца оружия и эфесом его клинка. Это позволяет говорить о существовании двух параллельных ранговых систем и как следствие предполагать их разноэтничность или принадлежность к разным государственным (племенным) объединениям. Наряду с поясной гарнитурой, статус кочевника в VII—VIII вв. определялся эфесом оружия.

К эволюционному ряду развития сабли первая группа клинков не имеет отношения. Эволюция сабли начинается от боевого колчатаго ножа, который был ее прототипом. С учетом широкого вектора «сабельного ареала», первоначальной «родиной» сабли мы считаем земли Хазарского каганата первой четверти VIII в., а причиной распространения — войны, проводимые этим объединением за наследие на земли Западнотюркского каганата.

ONE-EDGED LONG-BLADED WEAPON OF THE 7th AND 8th c. NOMADS

The methodology of blades measurement is proposed which allows to identify certain structure regularities and to determine the role of iron band. The function of iron band in sabre came to curvature of the sword hilt for making a bend. The sword hilt is a rigid structure joining crosspiece and a hilt into a whole. Herewith, tilt of a shaft (a rod, a spindle) of a hilt has no connection to the determination of tilting of a hilt about an edge. Consequently, the main regularities and angles for the weapon with iron band are as following: angle N — raising of the edge upon the blade; angle between the crosspiece and the blade (D) less than the right; angle between crosspiece axis and the shaft (A) is more or equal to the right; angle R — is an angle of shaft tilt of the sword hilt about the crosspiece from the side of a blade is less than $A-90^\circ$; angle Z — is an angle of tilt of the sword hilt about the blade is $90^\circ-D$; angle S — is an angle of tilt of shaft about blade as sum of angles R and Z; angle N — is an angle of raise of the edge over the blade as sum of angles Z and n; chord is a segment between the edge and the blade near the crosspiece.

Depending on the availability of tilt of a sword hilt, the weapon of the period discussed is divided into two groups in each of which two main types are determined. It is noted for the European nomads that two traditions of arranging crosspieces and two similar but absolutely different ways of blade weapon development existed however, at certain chronological stage they coexisted. Also the relation between the rank and status of the weapon's owner and the sword hilt of his blade is determined. This allows the authors to speak of two parallel rank systems functioning and, consequently, to assume their belonging to different ethnic groups or to different state (tribal) unions. Besides the belt set, the sword hilt of a weapon determined the status of the 7th and the 8th c. nomad.

The first group of blades is not related to the evolutionary line of sabre development. Sabre evolution starts from the fighting knife with a bend which was its prototype. Taking into account the wide vector of a «sword area», the authors consider the Khazars Kaganate of the last quarter of the 7th c. to be the sabre's primary «motherland», and the wars conducted by this union for the heritage of Western Turks Kaganate lands to be the reason of the sabre's spread.

А.О. Сушко

КЕРАМІЧНІ СВІТИЛЬНИКИ З КИЇВСЬКОГО ПОДОЛУ

Розмаїття керамічних олійних світильників давньоруської доби з Київського Подолу зведено до чотирьох основних типів з варіантами.

Ключові слова: Давня Русь, Київський Поділ, світильник, типологія.

З-поміж всіляких галузей виробництва одне з перших місць у давньоруських містах посідало виготовлення гончарних виробів. Керамічна продукція тут представлена широким асортиментом, зокрема й освітлювальними приладами. Різноманітні їх форми відомі на всій території Давньої Русі. Вони були важливим елементом побутового й господарського життя, надаючи йому певної комфортності. Ними користувалися не тільки ввечері, а й удень, оскільки природне світло погано проникало через волокові вікна, тож приміщення будинку більшу частину дня були темними.

© А.О. СУШКО, 2012

Загалом освітлювальні прилади можна поділити на три групи: світильники, підсвічники, або свічники, та світці, що використовувалися для лучини. Тут піде мова про першу групу — світильники.

Історія вивчення

Вперше на цю категорію археологічного матеріалу звернув увагу І. Хойновський, який, однак, вважав такі вироби ритуальним посудом (Хойновский 1893, с. 57). Пізніше А.Д. Ертель висловив припущення, що то могли бути чарки або свічники (Эртель 1913, с. 13). У подальших дослідженнях, присвячених історії та культу-